

Kūrybingumas ir nihilizmas Arvydo Šliogerio filosofijoje: etinis ir ekologinis aspektai

JUSTAS KUČINSKAS

Vilniaus universiteto Filosofijos katedra, Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius

El. paštas justas.kucinskas@ism.lt

Straipsnyje pristatoma unikali Arvydo Šliogerio filosofinė pozicija, kūrybingumą vertinanti kaip pamatinį žmogiškąjį nihilizmą ir šia prasme keičianti tradicinę nihilizmo sampratą. Tokia pozicija išryškėja kaip atsakas į besaikio kūrimo sukeltas ekologines pasekmes, tačiau jos unikalumas slypi ne kūrybingumo kaip negatyvumo kritikoje, bet unikaloje žmogiškumo ir nežmogiškumo perskyroje. Ši unikali perskyra leidžia kalbėti ne tiek apie žmogaus ir pasaulio antinomiją, žmogų suprantant kaip pasaulio naikintoją, kiek apie pačiame žmoguje vykstantį žmogiškumo ir nežmogiškumo vaidą. Tokia pozicija ne tik eliminuoja etinių ekologinių teorijų ginčą, ieškančią „vidinės gamtinių daiktų vertės“ (*intrinsic value of natural things*), bet, siūlydama pasirinkti saikingą nihilizmą, skatina žmogų susigrąžinti prarastą pusiausvyrą vardan savo paties egzistencijos pilnatvės.

Raktažodžiai: Arvydas Šliogeris, kūryba, etika, ekologija, nihilizmas, žmogiškumo–nežmogiškumo perskyra

IVADAS

Arvydą Šliogerį galima vadinti centrine Lietuvos filosofijos figūra jau vien dėl to, kad jo filosofijos neaplenkia dauguma bent kiek rimtesnių bandymų identifikuoti, apibrėžti, klasifikuoti tai, ką galime atpažinti kaip „Lietuvos filosofiją“ (Kardelis 2013; Dainys 2010; 2012; Šerpytytė 2010; Jonkus 2010; Sverdiolas, Kačerauskas 2008). Galima tarti, jog bent iš dalies A. Šliogerio filosofijos populiarumą lemia tai, kad net turėdama vieną aišką teminę ašį ši filosofija aprėpia ir į diskusijos lauką įtraukia labai platų filosofinių problemų ratą. Nors didelė dalis filosofijos disciplinoje keliamų problemų ir klausimų taip ir netampa tiesioginiu A. Šliogerio dėmesio objektu, vis dėlto akylesnė akis pastebės, kad nors ir netiesiogiai, bet iš esmės ši filosofija formuoja požiūrį į daugelį jų. Kūrybos fenomenas taip pat nepatenka į A. Šliogerio filosofijos tiesioginio intereso lauką, tačiau tai visiškai nereiškia, kad apie kūrybos fenomeną nieko nebūtų įmanoma pasakyti remiantis platesniu šios filosofijos požiūriu. Šis straipsnis ir yra bandymas apmąstyti kūrybos fenomeną pasiremiant tiek tiesioginiais A. Šliogerio pasisakymais šia tema, tiek įsigilinant į šios filosofijos esmę apskritai. Tikimasi, kad A. Šliogerio filosofijos pagrindu formuojamas kūrybos fenomeno apmąstymas papildys Lietuvoje dar negausias

kūrybos fenomeno studijas. Bene ryškiausiai kūrybos fenomeną tiriančiais autoriais galima įvardyti Tomą Kačerauską, kūrybos fenomeną apmąstantį platesniuose kultūros kontekstuose (2008; 2014), bei Kristupą Sabolių, kūrybingumo fenomeną apmąstantį žmogaus vaizduotės galių kontekste (2011; 2013). Šliogeriškas kūrybos, kaip nihilizmo formos, vertinimas taip pat sukuria progą apmąstyti galimai alternatyvią nihilizmo sampratą. Lietuvoje plačiausia nihilizmo koncepcijos studija yra atlikta Ritos Šerpytės (2007). Tačiau bandymas A. Šliogerio filosofijos požiūriu kalbėti apie kūrybos fenomeną nėra vien šio fenomeno apmąstymas. Tuo pačiu tai ir bandymas pasirinktos temos požiūriu pažvelgti į A. Šliogerio filosofiją atveriant naujas šios filosofijos vertinimo perspektyvas: išryškinant kūrybingumo ir nihilizmo ryšį, parodant žmogiškumo–nežmogiškumo perskyros svarbą tiek aptariamajos temos kontekstuose, tiek pačioje A. Šliogerio filosofijoje. Tai bandymas prisidėti prie Lietuvoje vis gausėjančių A. Šliogerio filosofijos tyrimų. Ryškiausi jų – N. Kardelio (2014, 2010; 2006; 2000), J. Baranovos (2009; 2006; 2005), R. Šerpytės (2008). Tiesiogiai veikiami A. Šliogerio filosofijos išaugo tokie filosofai kaip N. Kardelis, T. Kačerauskas ir kt. A. Šliogerio filosofinės pozicijos ir toliau žadina filosofines aistras, verčia polemizuoti, palaikyti arba radikaliai atmesti. Šio straipsnio tikslas – prisidėti tiek prie A. Šliogerio filosofijos tęsėjų apmąstant ir pratęsiant paties A. Šliogerio mintį aptariamąją temą, tiek pasiūlyti dar vieną galimą šios filosofijos interpretaciją.

PRIGIMTINIS ŽMOGAUS NIHILIZMAS

Martinus Heideggeris pažymi, kad praktinėje kasdienybėje jusliškai akivaizdūs daiktai žmogui visada atsiveria ir pasirodo tik kaip reikmenys. A. Šliogeriškas esmingai papildo šią M. Heideggerio mintį tardamas, kad kasdienis praktinis žvilgsnis virtualiai naikina daikto „štai šitumą“ ir šia prasme jis yra negatyvus, arba, paprasčiau tariant, – naikinantis (Šliogeriškas 2005: 26). „Fiziškai būdami arti daikto, metafiziškai visada esame toli nuo jo, žodžiu nuo to, ką vadiname Kitu. Iš tikrųjų naivi kasdienybė yra nuolatinis, bent jau virtualus, žingsnis – žengimas į Tolumą, be-tarpiškos juslinės daikto duoties peržengimas. Kasdieniu žvilgsniu žvelgdami – atrodytų! – į štai šitą daiktą, mes nuolat peržengiame to daikto juslinę duotį, nuolat pasiglemžiame daiktą ir paliekame jį už nugaros arba nubloškiamo daiktą iš žvilgsnio centro į periferiją, kur daiktas tampa nebematomas“ (Ten pat: 27–28). Anot A. Šliogerio, kasdieniu žvilgsniu, lytėjimu arba uosle kreipdamiesi į daiktą, mes sutinkame ne jį patį, bet visų pirma tai, ką tas potyris mums reiškia, sutinkame reikšmių ir kontekstų tinklą, kitaip tariant, sutinkame kalbą. „Štai šitas“ daiktas nuolat tirpsta jo suprantamybės fone. Daikto *an sich* arba jo kitybės peržengimo indeksas kasdienybėje yra vadinamasis jo būties (?) supratimas heidegeriškąja prasme. <...> Tačiau ką reiškia suprasti „štai šitą“ daiktą? Tai reiškia į jį investuoti „apriorinę“, t. y. iš suprantančiojo pusės ateinančią, reikšmę ir šitaip pašalinti jo juslinę duotį, iš kurios gali kilti visas daikto kaip „štai šito“ keistumas, nesuprantamumas ir svetimumas. <...> Kasdienybės naivume aš nematau paties daikto, o tai ir reiškia, kad kalbantis žvilgsnis peržengia nebylų juslinį „štai šito“ daikto branduolį ir krypta į reikšminę, taigi iškalbingą ir kalbančią daikto aurą...<...>“ (Ten pat: 30–31). Tad kasdienybė yra naikinimo terpė, arba, A. Šliogeriškas žodžiais tariant, – negatyvumo poligonas. Žmogus egzistuoja kas akimirka virtualiai peržengdamas daiktą. Tik naivaus suvokimo lygmenyje gali pasirodyti, kad daiktas kasdienybėje iš tiesų sutinkamas kaip Kitas. Toks nuolatinis daikto „įreikšminimas“ ir „įreikšminimas“ ne tik paverčia daiktą skaidriu, permatomu, suprantamu ir saugiu, bet tuo pačiu nubraukia jo savaiminį metafizinį statusą, paverčia jį savotišku niekniekiu. Toks metafizinį svorį praradęs daiktas tampa lengvai naikinamas, kuriamas, perkuriamas ir fiziniame plotmėje. Virtualus daikto Kitumo, arba „stovėsenos savyje“, nepaisymas savotiškai paslepia fizinio naikinimo akto svarbą ir masą. „Malkų ruošimas žiemai“

slepia medžio kirtimo faktą, o „jaučio žando“ pataisymas vakarienei slepia tai, jog tas žandas iš tiesų yra jaučio. Kalbiškoji daikto aura atima daikto substancialumą, o daikto naikintoją išlaisvina nuo tiesioginės atsakomybės už daikto Kitybės išsaugojimą. Ir, be abejo, atsakomybės lygis už daikto sunaikinimą mažėja tiek, kiek ilgėja daikto „įreikminimo“ ir „įreikšminimo“ grandinė. Kuo labiau daiktas yra tapęs dirbtinis arba sudėtinis, kuo labiau jis nutolęs nuo pirminės – dažniausia gyvos – savo formos, kuo jis skaidresnis, suprantamesnis ir labiau pasiduodantis fiziniam arba virtualiam perkeitimui, tuo lengviau ir paprasčiau vyksta kasdienis daikto naikinimas. Ir vis dėlto būtų naivu manyti, kad žmogus gali fiziškai nenaikinti daikto. Naikinimas yra pačios gamtos principas, į kurio tinklą yra įtausta ir žmogiškoji egzistencija. A. Šliogeris pabrėžia A. Schopenhauerio plačiai aptartą principą: „individas išlieka tik naikindamas individualumą, o individuacijos principą išsaugo tik kas akimirką jį pažeisdamas“ (Ten pat: 43). Žmogus privalo maitintis. Ir ne tik maitintis – jis privalo pasistatyti stogą virš galvos bei šiltai apsirengti, kitaip tariant, patenkinti būtinuosius gyvybinius poreikius. Šiuo požiūriu žmogus niekuo nesiskiria nuo kitų planetos gyventojų ir kartu su jais tik dar kartą patvirtina Upanišadose užfiksuotą (ir Šliogerio dažnai primenamą) pasaulio gyvybės ir mirties principą, kad pasaulis – tai maistas ir to maisto valgymas. Tačiau yra vienas dalykas, kuriuo žmogus esmingai išsiskiria iš visos jį supančios gyvosios ir negyvosios gamtos. Žmogus vienintelis naikina be saiko, naikina pertekliniu būdu. Anot A. Šliogerio, būtent saiko peržengimas – išskirtinai žmogiškas požymis, apibrėžiantis žmogų, kaip prigimtinių nihilistą. Žmogus, kaip ir gyvūnas, tenkina būtinuosius poreikius, tačiau žmogus turi kai ką daugiau – žmogus turi geismą. Būtent geismo, o ne poreikio tenkinimas stumia žmogų į besaikį naikinimą. Poreikis patenkinamas, o geismas – niekada. Netgi priešingai, kuo labiau patenkinami ir susilpninami poreikiai, tuo labiau stiprėja geismas. Geismas, anot A. Šliogerio, yra „nukreiptas į ‘kažką’, kas niekuomet netampa ‘kuo nors’“ (Ten pat: 54). Galima vaizdingai tarti, kad geismas – tai žmogaus sielos šulinys, kurį viliamasi vieną dieną pripildyti iš pasaulio pasiskolintomis materialiomis ir idealiomis gėrybėmis. Bet, deja, šis šulinys neturi dugno, priešingai nei pasaulis, kurio gyvastimi siekiama užpilti šį kiurą šulinį. Paradoksas – geismas nukreiptas į begalybę, tačiau naikinančioji geismo galybė prasiveržia kaip fizinis konkrečių daiktų naikinimas, jų suvartojimas. Pasak A. Šliogerio, šis teiginys yra paradoksalus tol, kol mes manome, jog geismas iš tiesų yra nukreiptas į konkretų daiktą, kaip jusliškai apčiuopiamą substancinį individą. A. Šliogeris pažymi, kad žmogus geidžia ne paties daikto, o ženklinės to daikto vertės. Žmogus geidžia kalbinės daikto auros ir su šia aura susijusių jausminių įspūdžių, kurie žada pripildyti esmingąją niekada neužpildomą žmogaus tuštumą. Pasak A. Šliogerio, ši tuštuma, arba prigimtinė stoka, yra geismo priežastis ir esmė. Žmogus geidžia patvirtinti save, jis nori užkimšti bedugnį šulinį, nori tapti pilnas, nestokojantis, esantis. Tačiau žmogaus egzistenciją, pasak A. Šliogerio, gali patvirtinti ir pripildyti ne kas kita, bet artimiausia juslinė konkretybė. Artimų jusliškai apčiuopiamų daiktų buvimas ir jų potyris nuo pat gimimo byloja žmogui apie jo paties tikrumą. Bet kasdienis praktinis žvilgsnis, kaip jau buvo aptarta, dažniausia slysta daiktų paviršiumi jų neindividualizuodamas ir neapčiuopdamas. Savo ontologinį svorį praradę daiktai nebegali ir pačiam žmogui suteikti kiek tvirtesnės atramos. Būtent tokių savo substancialumą praradusių daiktų aplinkoje žmogus lieka vienišas. Jis lieka pats su savimi, su savo kalba ir, galima sakyti, su netikrumu dėl savo būties. Dabar jis pats privalo užpildyti tuščiais virtusius daiktus, įkalbėti jiems prasmę, be to, dar privalo ir teigti save. Žmogus geidžia pilnatvės, geidžia įspūdžių, arba, kitaip tariant, tariamų daiktų, būtent dėl to, kad patys artimiausi jusliškai apčiuopiami daiktai jam neatsiveria kaip pakankamai tikri, o ir pats jis sau lieka kažkokia neužpildyta tuštuma. „Geisme ypač aiškiai pasirodo pamatinis žmogaus

neaiškumas sau pačiam, nes bet kokį aiškumą žmogui duoda objektas, daiktas, kūnas, kitas žmogus <...>“ (Ten pat: 55). Šia prasme kasdienio santykio su daiktais negatyvumas yra tiesiogiai proporcingas geismo ir iš jo kylančio naikinimo intensyvumui.

Aiškėja keletas dalykų: žmogus, kaip ir visa kita likusi gamta, naikina tam, kad patenkintų būtinuosius poreikius, tačiau prigimtinii nihilistui jį vadiname dėl to, jog tikroji besaikio naikinimo (vadinamojo vartojimo) priežastis yra geismas. Geismas kyla iš prigimtinės tuštumos arba stokos, kuri savo ruožtu neužpildoma kasdieniškame praktiniame susitikime su daiktais. Žmogus naudoja daiktus, arba, tiksliau pasakius, ženklines daiktų vertes, siekdamas užpildyti šią tuštumą. Intensyviu verčių vartojimu žmogus teigia savo būtį. Kuo didesnis vartojimo intensyvumas, tuo stipresnis rodosi žmogaus savęs ir savo sėkmės teigimas. Tačiau poreikis save teigti ir vartoti nesibaigia (geismas begalinis), o naikinantis tokio poreikio potencialas griaua paties žmogaus gyvenamąją aplinką. Panašu, jog žmogus ne tik negali nenaikinti, bet negali nenaikinti be saiko. Tad tikrasis nihilizmas, A. Šliogerio filosofijos požiūriu, yra ne žmogaus sukurtų idealų griovimas, o naikinimas to, kieno pagrindu įmanoma gyvybė ir į saiką įstatytas gyvenimas, nihilizmas – tai negatyvumas transcendencijos (arba bekalbės gamtiškosios tikrovės) atžvilgiu.

KŪRYBA – KAIP PAMATINĖ PRIGIMTINIO ŽMOGIŠKOJO NIHILIZMO IŠRAIŠKA

O ką galėtume pasakyti apie kūrybą? Ar kūryba nėra besąlyginis pozityvumas? Pats žodis „kurti“ jau nurodo į priešingą veiksmą nei naikinimas, o žmogus „kūrėjas“ dažnai priešpriešinamas žmogui „vartotojui“. Kūryba taip pat dažnai nurodoma kaip aukščiausia žmogiškosios egzistencijos pakopa, o kūrybingumas – labai geidžiama savybė. Kuria krikščioniškasis Dievas, o jo pavyzdžiu – kuria ir žmogus. Šia prasme kūryba neretai laikoma dieviškumo, o tai – supranta ma – pozityvumo apraiška žmoguje. Turint tai galvoje, A. Šliogerio nuostata, kad būtent kūryboje žmogiškasis nihilizmas įgauna išbaigtą formą, daugeliui galėtų atrodyti kaip skambanti įžūliai ir paradoksaliai (Šliogeris 2005: 62–79). Pabandykime išskleisti A. Šliogerio poziciją kūrybos atžvilgiu. Šiuolaikinių ekologinės etikos teorijų kontekste ši pozicija gali nuskambėti gana originaliai.

Dievas, kaip teigiama Biblijoje, kuria iš nieko, o žmogiškoji kūryba savo esme yra ne kas kita, kaip vienokios ar kitokios jau egzistuojančios medžiagos pertvarkymas suteikiant jai tam tikrą išbaigtą formą. Šia prasme žodis „kūryba“ apima ir gamybos fazę, nes kiekviena tikra kūryba yra užbaigiama tada, kai daiktas ar situacija yra pagaminami, nepriklausomai nuo to, ar tas gaminimas yra vienkartinis, ar tampa serijinis. Kūrėju turėtume vadinti tiek menininką, tapantį paveikslą, tiek architektą, statantį namą, tiek inžinierių, kuriantį naują automobilį. Kūrybos procesas neatsiejamai įaustas į tai, ką plačiąja prasme galime pavadinti kultūra. Tad tiek, kiek gyvename sukultūrintame ir kultūros poveikį patiriančiame pasaulyje, tiek gyvename žmogaus sukurtame ir pagamintame pasaulyje. Apie tokią kūrybą plačiąja prasme ir kalba A. Šliogeris. Pasak jo, nepaisant visų aliuzijų į pozityvumą, kūrybos nihilistinę prigimtį atveria labai paprastas klausimas: iš ko daiktas padarytas (Ten pat: 64). Kiekvienas daiktas yra padaromas iš kažko, ir tas kažkas nėra neapibrėžta materija, kuriai kūrėjas suteikia formą. Tokios neapibrėžtos materijos, A. Šliogerio teigimu, paprasčiausiai nėra. Tam, kad būtų pagamintas bet koks dirbtinis daiktas, turi būti sunaikintas gamtiškas substancinis individas. Šia prasme visi sukurti daiktai, kuriuos matome prieš save, yra gamtiškojo pasaulio naikinimo pėdsakai.

Kitas, mažiau į akis krentantis, bet ne mažiau svarbus kūrybos aspektas – tai virtualus nežmogiškojo pasaulio įvaldymas. Pirmieji menai, anot A. Šliogerio, be estetinės, visų pirma turėjo magiškąją reikšmę. Ant sienos nupieštas medžioklės grobis turėjo lemti medžioklės sėmę, plėšrūno, ginklo piešinys ar tatuiruotė turėjo suteikti piešinio autoriui tų daiktų galias, o

iš medžio išskaptuotas dievas turėjo tapti mažiau bausis ir lengviau permaldaujamas. Kitaip tariant, kūrimo judesiu atkartodamas pasaulį žmogus jį „užkalbėdavo“ – t. y. padarydavo jį mažiau svetimą, mažiau bausių, labiau suprantamą. A. Šliogerio žodžiais tariant, – iškastruodavo gamtą. Dabar, pasak filosofo, šį nežmogiškojo pasaulio sužmoginimo judesį atlieka technika. „Instrumentinę ar technologinę pirmykščio meno kūrinio funkciją perima technika siaurąja šio žodžio reikšme – pradedant graikiškojo tipo *tekhne*, baigiant moderniausiomis aukštosiomis technologijomis“ (Šliogeris 2005: 67). Galimybė atkartoti, virtualiai kurti ir perkurti pasaulį slepia savyje nežmogiškos tikrovės sužmoginimo, jos svetimumo įveikos elementą. Virtualus pasaulio pasisavinimas leidžia taip pat virtualiai jį sunaikinti. Sukurtų artefaktų skaidrumas ir jų negalėjimas priešintis projektuojamas ir į nežmogiškąjį gamtos pasaulį. Būtent kūrybos srityje išsiskleidžianti galimybė suprasti, virtualiai pasisavinti ir virtualiai sunaikinti pasaulį prisideda prie anksčiau aptartojo kasdieniškojo žvilgsnio negatyvumo. Pasaulis ir jo daiktai nebegali būti pamatyti kaip jie patys, juos pakeičia kalba, dažniausia ne kokia kita, o technomokslo. Per tokią kalbą atpažįstamas pasaulis atrodo esąs skaidrus ir suprantamas, o natūrali tokio suprantamumo pasekmė – žmogaus sau prisiimta atsakomybė būti pasaulio šeimininku ir tvarkytoju. Kalbos nuskaidrintas pasaulis suvokiamas kaip žmogaus kiemas, kuriame jis kaip tinkamas pasitvarko ir pasišluoja. Dauguma žaliųjų ekologinių judėjimų, tariamai saugančių gamtą, pasaulį arba atskiras jo dalis, pačia savo mąstymo forma reprezentuoja šį užslėptą negatyvumą. Skelbdami save pasaulio gynėjais ir šia prasme tikraisiais jo šeimininkais, jie, kaip ir bet kurie kiti vartotojai, atlieka virtualų pasaulio „kitybės“ sunaikinimo judesį. Tai bent iš dalies paaiškina, kodėl pasaulio „gynėjų“ veikla iki šiol nepasiekė jokių reikšmingų rezultatų. Visi ligšioliniai bandymai racionaliai išspręsti pažeisto saikingo buvimo pasaulyje padarinius baigiasi ir baigsis nesėkme. Cheminė ir ypač genetinė maisto inžinerija, kaip siekis išspręsti badaujančiųjų klausimą, atvedė į situaciją, kai maistas tapo pagrindiniu ligų sukėlėju¹. Vaistų pramonė, pagimdyta siekio išspręsti pasaulio sveikatos problemas, užteršė žemę ir vandenį². Populiarūs moksliniai mitai apie tai, ko reikia žmogui ir „ekonomikai“, atvedė prie klimato atšilimo³. Panašu, kad ir pažangiausios idėjos, kuriomis remiantis siūloma dirbtinai aušinti klimatą, vandenynuose pastatant milžiniškus aušinimo įrenginius, turės didelių, dar nenumatomų, ekologinių pasekmių. Vedinas pasitikėjimo savo protu žmogus išdidžiai prisiima pasaulio šeimininko ir kūrejo vaidmenį ir nedvejodamas imasi visos ekosistemos pertvarkų. Tačiau bet koks bandymas pakeisti arba suremontuoti pasaulį, „išspręsti jo problemas“, net jeigu jis vedamas geriausių ketinimų, visada išliks negatyvus ir naikinantis dėl dviejų pamatinių dalykų: dėl virtualaus pasaulio ir daiktų svetimumo peržengimo ir dėl šio peržengimo nulemtos naikinimo saiko prarasties. Tuo tarpu kūrimo galia bus naikinanti tol, kol nebus atpažinta kaip naikinanti. A. Šliogerio įsitikinimu, kūryba ir yra pamatinė nihilizmo išraiška dėl to, kad tai nereflektuotas nihilizmas, tai negatyvumas, prisidengęs pozityvumo kauke. Ir šis negatyvumas – tai ne negatyvus nusiteikimas, bet esmingai naikinantis žvilgsnis ir veiksmas transcendencijos atžvilgiu.

¹ Genetinės maisto inžinerijos tema plačiai aptariama dokumentiniame filme „Genetic roulette“, pastatytame pagal J. Smitho (2007) knygą.

² B. R. Clemento (2012) knygoje plačiai atskleista vandenynų užterštumo tema. Tiesa, baiminamasi ne dėl pačių vandenynų, o dėl to, kad iš tų vandenynų ištrauktos žuvies jau nebeapatartina valgyti.

³ R. Oppenlanderio (2013) knygoje „Food choice and sustainability“ plėtojama mintis, kad pasaulio reursų poreikiojimas kyla ne iš poreikio, t. y. ne iš badaujančiųjų kiekio, bet iš perteklinių pasirinkimų, pvz., vien mitybos preferencijų pakeitimas atsisakant vartoti mėsą ir žuvi vienu mostu išspręstų daugybę ekologinių problemų, pradedant anglies dvideginio išmetimais ir baigiant vandenynų gyvūnų rūšių nykimu bei sparčiai nykstančiais pusiauju miškais.

ŠLIOGERIŠKA ŽMOGIŠKUMO–NEŽMOGIŠKUMO PERSKYRA

A. Šliogerio filosofijos požiūriu, apmąstant kūrybos negatyviąsias šaknis galima pabandyti iš naujo klausti – kas gi iš tikrųjų yra nihilizmas? Ar tai yra žmogaus sukurtų idealų ir jo galių neigimas, kaip įprasta manyti, ar priešingai – žmogiškųjų galių aukštinimas net tada, kai jos savo esme yra negatyvios transcendencijos atžvilgiu? Taip iškeltas klausimas verčia apsispręsti ir pasirinkti dilemą formuluojant radikaliai: kas svarbiau – žmogus, ar transcendencija? Jeigu svarbiau žmogus, vadinasi, nihilistas yra tas, kuris neigia žmogaus ambicijas ir pastangas, jo idealus ir prasmes. Šiuo požiūriu A. Šliogerį galima vadinti nihilistu. Bet jeigu pasirinkimas – transcendencija, tada bet kokie žmogaus ketinimai ar veiksmai, peržengiantys būtiną naikinimo poreikį ir atsiveriantys besaikio naikinimo geismui, yra tikrasis nihilizmas. Būtent tokią nihilizmo sampratą savo filosofijoje ir formuoja A. Šliogeris. Tačiau norisi grįžti prie iškelto klausimo ir jį patikslinti: ar tai reiškia, kad vienoje pusėje stovi žmogus, o kitoje – pasaulis, nežmogiški daiktai, kitaip tariant, transcendencija? Būtent tokiam žmogaus / pasaulio antinomijos kontekste vyksta daugelio etinių-ekologinių teorijų ginčas (Brennan, Lo 2011). Net suvokiant, kad pasaulis yra žmogaus gyvenamoji aplinka ir šia prasme tie du dalykai negali būti atskirti, vieną iš jų padarant svarbesnį, vis tiek bent jau kalboje išlieka pamatinė skirtis: žmogus, o už jo – daiktas, pasaulis, transcendencija. Būtent tokią skirtį A. Šliogerio filosofija ir peržengia. Čia svarbu atkreipti dėmesį į šioje filosofijoje išsiskleidžiančią žmogiškumo ir nežmogiškumo perskyrą, kuri nesutampa su įprasta ką tik aptartąja žmogaus / pasaulio skirtimi. A. Šliogerio filosofijoje žmogaus / pasaulio skirtis perkeliama į paties žmogaus egzistencijos centrą. Tai leidžia tarti, kad šioje filosofijoje neigiami ne žmogiškieji idealai ar žmogus apskritai, bet kritikuojama žmogiškumo ir nežmogiškumo pusiausvyros prarastis paties žmogaus egzistencijoje.

Transcendencija A. Šliogerio filosofijoje – tai pats nežmogiškumas, tai bekalbė duotis, dar kitaip – gamtiškumas. Su transcendencija, bekalbiais gamtiniais daiktais, arba su bekalbiškumu ir gamtiškumu dirbtiniuose daiktuose, žmogus susiduria kiekvieną dieną. Transcendencija yra tai, kas yra už žmogaus, o šia prasme – už kalbos. Transcendenciją įmanoma pamatyti, bet neįmanoma jos suprasti. Suprasta transcendencija – tai į kalbos kokoną įsuktas daiktas, praradęs savo svetimumą, individualumą ir šia prasme – transcendentišku. Tačiau net neatpažinta transcendencija niekur nedingsta, ji visada yra ir veikia savo gamtiškuoju būdu, nepriklausomai nuo to, ar žmogus gali ją atpažinti. Tokia transcendencija nėra tik tai, kas yra „už“ žmogaus tradiciniame prasme. Transcendencija yra ir žmoguje. Tariant paprastai – gamtiškasis žmogaus kūnas ir yra transcendencija, kuri savo esme nepavaldi kalbai. A. Šliogerio teigimu, žmogus – dviesmis „monstras“ (Šliogeris 2015)⁴. Žmogus, kaip substancinis individas, ir vintelis toks visoje planetoje, sudėtas iš dviejų duočių, bekalbės – fizinės, arba gamtinės, duoties ir kalbiškosios duoties, kurią galima įvardyti kaip patį žmogiškumą. Žmogiškumas – tai kalbos sritis, arba, dar kitaip tariant, viskas, kas per žmonijos istoriją buvo priskirta sielai, protui, jausmams. Tačiau kaip transcendencijos riba nėra „už“ žmogaus, taip ir žmogiškumas keliauja tolyn už apibrėžto substancinio individo, vadinamojo žmogumi, ribos. Ir keliauja ne tik erdvėje, bet ir laike. Kaip žmogus yra įaustas į gamtiškojo pasaulio tinklą ir privalo pasiduoti jo principams, taip ir jo žmogiškumas kalbos ir jos produktų, t. y. civilizacijos pavidalu apraizgo visą gamtiškąjį pasaulį. Gamtiškumas, bekalbiai daiktai savo nuolatine kaita ir atsinaujinimu yra amžini. Žmogiškumas, kaip kalba ir jos produktai, taip pat nemirtingas. Tačiau šių dviejų

⁴ Čia remiamės 2014 m. pabaigoje baigtos rengti knygos „Bulvės metafizika“ (tęsinys) rankraščiu, skyriumi „Variacijos naikinimo tema“.

stichijų susidūrimo centre yra mirtingas baigtinis žmogus (Šliogeris 2005: 193–206). Kaip mėgsta sakyti A. Šliogeris – mirtingas Dievas. Dievas, nes kalbiškas (kalba – nemirtinga ir visagalė savo beribiškumo prasme), o žmogiškas ir mirtingas, nes gamtiškas – pavaldus gimties ir mirties dėsniai. Tad žmogus yra ne kas kita, kaip žmogiškumo (kalbos) ir nežmogiškumo (gamtos / transcendencijos) susitikimo vieta. Kiek žmogus yra dviejų begalybių susitikimo vieta, tiek jo egzistencijos pilnatvė, laimė arba ramybė, arba dar kitaip – optimalus taškas, yra toje vietoje, kurioje nusistovi dviejų begalybių pusiausvyra. Optimali, saikinga, nenaikinanti, dar kitaip – antinihilistinė (o iš tikrųjų – geriausiu atveju – saikingai nihilistinė) žmogaus egzistencija galima tik tada, kai išsaugoma vienoda pagarba, o šia prasme ir veikimo erdvė tiek tam, kas žmoguje žmogiška, tiek tam, kas jame nežmogiška, arba transcendentiška, žmogiškumo atžvilgiu.

Sugrįžkime prie kūrybos. Kūryba, pasak A. Šliogerio, ateina iš žmogiškumo teritorijos, nes visada prasideda kaip idėja, o šia prasme – kaip kalba. Tačiau toje teritorijoje ji nepasilieka: „Žmogiškasis kūrinys kuriamas iš nežmogiškos medžiagos; tariant paprastai, iš nežmogiškumo“ (Šliogeris 2005: 65). Kūryba – tai žmogiškumo antpuolis nežmogiškumo atžvilgiu. Kaip jau aptarėme – tas antpuolis visų pirma virtualus, o tik vėliau realiai naikinantis. Šis antpuolis – tai natūralus žmogiškumo ir nežmogiškumo maišymasis, virstantis tuo, ką saikingo antpuolio sąlygomis be jokių neigiamų konotacijų galima pavadinti žmogumi – kūrėju, kaip aukščiausia egzistencine forma. Ir tik tokiu atveju, jeigu kūryboje išlaikoma žmogiškumo–nežmogiškumo pusiausvyra tiek kūrėjo asmenybėje, tiek jo kuriamame kūrinyje, tik tokiu atveju galima sutikti su tais, kurie aukština žmogų kaip kūrėją. Visais kitais atvejais, o tokių akivaizdi dauguma, mes matome pusiausvyros tarp žmogiškumo ir nežmogiškumo praradimą, kuris išvirsta į baisų transcendencijos naikinimą. Nereikėtų turėti iliuzijų, kad naikinama yra tik išorinė transcendencija, o „žmogus“ kaip visuma lieka nepaliestas. Ne, negatyvumas išorinės transcendencijos atžvilgiu lygus negatyvumui vidinės transcendencijos atžvilgiu. Dabar jau aišku, kodėl, negerbdamas transcendencijos substancinio individualumo „už“ savęs, žmogus ir savęs nesugeba atpažinti ir gerbti kaip substancinio individo. „Įkalbindamas“, „įreikšmindamas“ daiktus žmogus tokiu pačiu įrankiu paverčia ir save. Kai pasaulis praranda paslaptį, išnyksta pagarus atstumas ir nuostaba nežmogiškumo akivaizdoje, kai dingsta bet koks pasitikėjimas bekalbio pasaulio „protingumu“ – išnyksta ir žmogaus sugebėjimas mylėti, išnyksta galimybė „save išgirsti“, žmogus serga⁵. Be saiko kurdamas ir perkurdamas pasaulį žmogus įvaro pleištą į išorinę ekosistemą, tačiau lygiai tokiu pačiu besaikiu būdu kurdamas ir perkurdamas save žmogus skelbia karą transcendencijai savyje. Tad A. Šliogerio filosofijos požiūriu suprastas nihilizmas yra ne kas kita, kaip neartikuliuotas žmogiškojo negatyvumo nukreiptumas į nežmogiškumą tiek „už“ jo, tiek jame pačiame. Tuo tarpu antinihilizmas – tai ne „gamtos“ ir pasaulio ekologijos interesų išaukštinimas žmogiškųjų poreikių atžvilgiu, tuo pačiu tai ir ne banalus verkšlenimas, kad taip užteršėme savo planetą, jog nebeturime kuo kvėpuoti, ne – tai kvietimas atstatyti prarastą žmogiškumo–nežmogiškumo pusiausvyrą pačiame žmoguje, kaip vienintelį kelią į visavertę paties žmogaus egzistenciją.

Žmogiškumo / nežmogiškumo perskyros išskleidimas leido atpažinti, kad žmogaus negatyvumas išorinės transcendencijos atžvilgiu koreliuoja su negatyvumu jo paties vidinės transcendencijos, o šia prasme – savęs, atžvilgiu. Naikindamas save žmogus naikina pasaulį, o naikindamas pasaulį – naikina save. Tad kokia išeitis? Reikia grįžti prie to, nuo ko pradėjome šio

⁵ L. L. Hay (1984) atskleidžia išorinės ir vidinės destrukcijos ryšį, didžiąją dalį ligų susiedama su atskirais dažniausia negatyviomis nuostatomis išorinio pasaulio atžvilgiu.

teksto pradžioje – prie kasdienio žvilgsnio. A. Šliogerio teigimu, nuo tokio negatyvumo rato žmogų gali išgelbėti tik pamatytas daiktas. Kitaip tariant, daikto substancinį individualumą atpažįstantis žvilgsnis, arba, kaip sako Aristotelis, amžinųjų esmių stebėjimas. A. Šliogeris ypač dažnai pabrėžia teorinio žvilgsnio svarbą. Teorinis žvilgsnis atveria daiktus kaip juos pačius jų individualume. Teorinio žvilgsnio situacijoje vienas substancinis individas – žmogus – stovi kito substancinio individo – bekalbio daikto – akivaizdoje su nuostaba ir pagarba. Tik tokioje stovėsenoje bent akimirkai nurimsta geismas, o poreikio vedamas naikinimas vyksta su visiška atsakomybe ir sąmoningumu. Individualizuojančio žvilgsnio į daiktus palytėta kūryba ne naikina ir keičia transcendenciją, bet siekia ją išsaugoti ir palaikyti. Tokia kūryba labiau pribuvėjiška nei gaminanti. Į saiką ir pusiausvyrą įėjusi kūryba leidžia gimti, leidžia išsiskleisti tam, kas savaime yra gyva, užuot simuliuvasi šį procesą. Tik pagarba ir atstumas transcendencijos atžvilgiu gali grąžinti žmogui prarastą ramybę, pusiausvyrą, pristabdyti naikinimą ir, be abejo, savęs naikinimą. Tačiau tai negali įvykti tol, kol kūrybą, kuri savo esme kyla iš (vien) žmogiškumo teritorijos, vadinsime didžiausiu pozityvumu. Pagarba ir atstumas transcendencijos atžvilgiu neįvyks tol, kol nenusistovės kūrybos, kaip žmogiškumo ir transcendencijos, kaip pačiame žmoguje ir už jo esančios tikrovės, pusiausvyra. Tam, kad rastųsi ši pusiausvyra, kūrybingumas nebeturėtų būti dengiamas vien pozityvumo kauke. Vertybiniame lygmenyje antinomiją „vartojimas, kaip negatyvumas, *versus* kūryba, kaip pozityvumas“ turėtų pakeisti antinomija tarp kūrybos, kaip negatyvumo, ir matymo bei gimdymo, kaip pozityvumo.

ŠLIOGERIŠKA ŽMOGIŠKUMO–NEŽMOGIŠKUMO PERSKYRA, KAIP GALIMYBĖ NAUJAI PAŽVELGTI Į EKOLOGINES-ETINES TEORIJAS

Kūrybą įvardydami kaip prigimtinių žmogiškąjį nihilizmą, kūrybos klausimo svarstymą priartinome prie etinių-ekologinių teorijų, kuriomis remiantis diskutuojama apie žmogaus veikimo gamtos daiktų atžvilgiu principus. Esminis *environmental ethics* klausimas – ne žmogaus veiklos padarinių grėsmė jam pačiam, bet etinis pačios gamtos naikinimo vertinimas. Esminė problema: ar gamtos daiktai turi tik instrumentinę vertę (kaip įrankis žmogui), ar vis dėlto jie vertingi patys savaime, t. y. turi savaiminę vertę (*intrinsic value*). Tokiu atveju, jeigu gamtinis daiktas yra tik įrankis žmogui, apie jį verta kalbėti tiek, kiek siekiama pratęsti to įrankio naudojimo laiką. Jeigu, sekant krikščioniškąją ir kantiškąją etika, gamtiškasis pasaulis yra priemonė žmogui⁶, t. y. jeigu tik žmogus ir jo siekiai turi vidinę vertę, tokiu atveju ir gyvūnų rūšių praradimas, ir vandenų bei oro užterštumas turėtų rūpėti tiek, kiek kelia grėsmę žmogaus saugumui⁷. Tačiau jeigu gamtinis daiktas turi vidinę vertę, iš to darytina išvada, kad gamtinio daikto naikinimas, net jeigu jis yra naudingas žmogui, savo esme yra neteisingas. Vis dėlto tokia pozicija, nors intuityviai atrodanti teisinga, etinių teorijų požiūriu sunkiai pagrįdžiama. Tad pagrindinė etinių-ekologinių teorijų diskusija ir vyksta bandant surasti argumentus prieš antropocentrizmą ir tuo pačiu ieškant atramos taško vidinei gamtinių daiktų vertei pagrįsti. A. Šliogerio filosofijos požiūriu ši diskusija atrodo bereikšmė, nes, kaip buvo parodyta, žmogaus ir pasaulio neįmanoma atskirti. Įvedus žmogiškumo ir nežmogiškumo perskyrą ne tarp žmogaus ir pasaulio, bet pačiame žmoguje, tokia diskusija praranda prasmę. Arba, kitaip tariant, nežmogiškumas yra integrali paties žmogaus dalis, tad jeigu sutinkame – o dėl to niekas nesiginčija – kad žmogus turi vertę, t. y. jis yra tikslas savaime, vadinasi, ir nežmogiškumas, net ir fiziškai esantis „anapus“

⁶ Antropocentrizmo kilmės iš krikščioniškosios etikos teoriją išplėtojo L. White 1967 m. (iš Brennan, Lo 2011).

⁷ Daugiau apie *intrinsic v. instrumental value* žr. O'Nei 1992; Jamieson 2002 (iš Brennan, Lo 2011).

turi vidinę vertę. Dalis teorijų prieina prie panašių išvadų, tačiau kitokiu keliu, dažniausia nuslysdamos į vienokio ar kitokio tipo atstumo su nežmogiškąja gamta praradimą ir šia prasme neišvengdamos bent jau nihilistinio, virtualiai naikinančio žvilgsnio į daiktus⁸. A. Šliogerio filosofija išvingiuoja vidurio keliu. Viena vertus, ji yra radikaliai priešinga antropocentrinėms teorijoms, kurios suteikia žmogui teisę valdyti ir kurti pasaulį, nepriklausomai nuo to, ar tokias valdymo teises suteikia Dievas, ar jos kyla iš pažintinių žmogaus galių, o, kita vertus, ji skiriasi ir nuo tų teorijų, kurios, kaip, pavyzdžiui, animizmo, romantikų ir rusoistų, ragina žmogų susiliesti su gamta, tuo pat metu gamtos vertę kildindamos iš to paties, nors ir paslėpto, žmogiškumo. A. Šliogerio filosofija išvengia šių dviejų kraštutinumų, kuriuos įvardija kaip kaligulos ir nirvanos sindromus (Šliogeris 2005). Čia randamas būdas vidinę vertę suteikti ir tam, kas žmogiška, ir tam, kas nežmogiška. Transcendencijos ir žmogiškumo vertė (ir galima pusiausvyra) A. Šliogerio filosofijoje kyla iš to, ką galima pavadinti pagarbaus atstumo tarp žmogiškumo ir transcendencijos steigimu. Kitaip tariant, tai yra įsteigimas atstumo, kuris ir skiria, ir jungia – ir šios „tolstančios artumos“, arba „artimo atotrūkio“, pagalba steigia pamatinių duočių pusiausvyrą.

IŠVADOS

Kūrybos, kaip pamatinio žmogiškojo nihilizmo, sampratos A. Šliogerio filosofijoje išskleidimas leido iš naujo aptarti tradicinę nihilizmo sampratą. Kūrybos, kaip negatyvumo, supratimas taip pat atvėrė saikingo nihilizmo perspektyvą. Buvo parodyta, kad saikingo nihilizmo galimybės centre – A. Šliogerio filosofijoje atrandama alternatyvi žmogiškumo / nežmogiškumo perskyra ir šios perskyros steigiamas pamatinių duočių atstumas ir pusiausvyra. Žmogiškumo ir nežmogiškumo, kaip pačiame žmoguje glūdinčios perskyros, jo dviesmiškumo suvokimas atskleidė išorinio pasaulio naikinimo ir žmogaus saviDestrukcijos ryšį, o taip pat aktualiai papildė etinių-ekologinių teorijų bandymą pagrįsti gamtinio pasaulio savaiminę vertę.

Gauta 2015 04 29

Priimta 2015 06 01

Literatūra

1. Baranova, J. 2009. "Nietzsche, Postmodernism and the Phenomenon of Arvydas Šliogeris in Contemporary Lithuanian Thought", *Studies in East European Thought* 61(1): 63–70.
2. Baranova, J. 2005. „Arvydo Šliogerio fenomenas ir kelios filosofijos sampratos“, *Šiaurės Atėnai* 756: 3.
3. Baranova, J. 2006. „Arvydas Šliogeris: „tarp“ filosofijos ir literatūros“, iš Baranova, J. *Filosofija ir literatūra: priešpriešos, paralelės, sankirtos*. Vilnius: Tyto alba, 89–112.
4. Brennan, A.; Lo, Y.-S. "Environmental Ethics", in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Fall 2011 Edition, ed. E. N. Zalta. Available from: URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/ethics-environmental/>
5. Clement, B. 2012. *Killer Fish. How Eating Aquatic Life Endangers Your Health*. Summertown: Hippocrates Publications.
6. Dainys, A. 2012. „Lietuvos filosofija Vakarų filosofijos kontekste“, *Filosofija. Sociologija* 23(1): 42–50.
7. Dainys, A. 2010. „Ištikimybė esąčiai kaip pamatinis Lietuvos filosofijos orientyras“, *Problemos* 78: 83–92.
8. Hay, L. L. 1984. *You Can Heal Your Life*. USA: Hay House.
9. Jonkus, D. 2012. „Ar egzistuoja fenomenologinės filosofijos tradicija Lietuvoje?“, *Problemos* 82: 18–26.

⁸ Čia galima prisiminti A. Naesso *deep ecology* judėjimą (1973, 1989), naująjį animizmą ir Horckheimerio bei Adorno „Eko kritikos kryptis“.

10. Kačerauskas, T. 2014. *Kūrybos visuomenė*. Vilnius: Technika.
11. Kačerauskas, T. 2008. *Tikrovė ir kūryba: kultūros fenomenologijos metmenys*. Vilnius: Technika.
12. Kačerauskas, T. 2006. *Filosofinė poetika*. Vilnius: Versus aureus.
13. Kardelis, N. 2013. „Graikų filosofija ir lietuvių mąstytojai: filosofinio santykio su antikinė mąstymo tradicija įvairovė“, *Filosofija. Sociologija* 24(1): 32–42.
14. Kardelis, N. 2014. „Debesijomis plaukianti ir liepsnovaizdžiais žėruojanti filosofija“, *Naujoji Romuva* 583(3): 44–48.
15. Kardelis, N. 2010. „Bulvės metafizika: filosofo dienoraštis“, *Problemos* 78: 183–188.
16. Kardelis, N. 2006. „Tikėtinas mitas apie Niekį ir Esmą“, *Athena* 1: 210–214.
17. Kardelis, N. 2000. „Tikrovės ir ekrano gundymai“, *Kultūros barai* 3: 25–31.
18. Oppenlander, R. 2013. *Food Choice and Sustainability*. USA: Langdon Street Press.
19. Sabolius, K. 2013. *Įsivaizduojamybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
20. Sabolius, K. 2011. „Vaizduotė kaip sugebėjimas ir galia“, *Filosofija. Sociologija* 22(3): 264–271.
21. Sverdiolas, A.; Kačerauskas, T. 2008. „Fenomenologija Lietuvoje“, *Problemos* 74: 16–26.
22. Šerpytytė, R. 2010. „Hermeneutika ir nihilizmas arba – apie filosofijos „lietuviškąją“ tapatybę“, *Problemos* 78: 52–61.
23. Šerpytytė, R. 2008. „Nihilizmas Lietuvoje, arba kas bendro tarp Šliogerio ir Severino“, *Problemos* 73: 42–47.
24. Šerpytytė, R. 2007. *Nihilizmas ir Vakarų filosofija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
25. Smith Jeffrey, M. 2007. *Genetic Roulette: The Documented Health Risks of Genetically Engineered Foods*. Fairfield: Yes! Books.
26. Šliogeris, A. 2010. *Bulvės metafizika*. Vilnius: Apostrofa.
27. Šliogeris, A. 2015. *Bulvės metafizika: tęsinys*. Vilnius: Apostrofa. (Spaudoje).
28. Šliogeris, A. 2005. *Niekis ir Esmas I*. Vilnius: Apostrofa.

JUSTAS KUČINSKAS

Creativity and nihilism in Arvydas Šliogeris' philosophy: ethical and ecological aspects

Summary

The article presents Arvydas Šliogeris' unique philosophical approach which treats creativity as a form of nihilism and thus suggests a need to reformulate the existing concept of nihilism. The unique approach towards creativity takes its shape as a reaction to the ecological consequences brought about by immoderate creation. However, it is argued that the uniqueness of Šliogeris' position lies not as much with the view which treats creativity as negativity, but more with the unique division of human and non-human. This division eliminates the possibility to speak of the “human against the world” dichotomy, but rather directs one to see the interplay of human versus non-human in a human being himself or herself. Such position eliminates the controversy among the theories of environmental ethics in their search for the intrinsic value of things. It also encourages us to choose a moderate form of nihilism – not in order to protect human values or the world, but as a means to find his or her own inner balance between the human and the non-human.

Key words: Arvydas Šliogeris, creativity, ethics, ecology, nihilism, human/non-human division